

МІЖНАРОДНЫ КАНГРЭС ДАСЛЕДЧЫКАЎ БЕЛАРУСІ

Секцыя 5. Памяць і актуальнасць мінулага: Беларусь і Цэнтральна-Усходняя Еўропа

Панэль 5.1. Гістарычная памяць і інтэрпрэтацыя мінулага

Ірына Махоўская, Ірына Раманава

“Перабудова ва ўспамінах жыхароў беларускай правінцыі”

Даклад будзе прысвечаны некаторым вынікам вуснагістарычнага праекта, мэтай якога было вывучэнне памяці аб чаканнях, успрыяцці і рэальным вопыце радыкальных рэформ другой паловы 1980 – пачатку 1990-х (вядомых пад агульнай назвай «перабудова») жыхароў беларускай правінцыі. У якасці інфармантаў выступілі людзі 1940-х—60-х гадоў нараджэння, якія на момант перабудовы дасягнулі ўзроста 30-50 год. Паказаць разнастайнасць варыянтаў узаемасувязі адаптыўных практык і цэнсных арыентаў на падставе матэрыялаў інтэрв’ю гэтай узроставай групы цікава па шэрагу прычын. Па-першае, прадстаўнікі гэтага пакалення ў 1970-1980-х гадах складалі найбольш актыўную частку савецкага грамадства і вымушаны ўдзельнічаць у рэпрадуцыраванні аўтарытэтнага дыскурса. Па-другое, гэта пакаленне людзей, для якіх вопыт нядаўней вайны не быў непасрэдным, і ацэнка ўзроўня жыцця не карэлявалася з траўматычным вопытам вайны. І, нарэшце, сацыяльныя пераўтварэнні найбольш востра сказаліся менавіта на дадзенай узроставай групе, гэта былі людзі, якія ўжо ў многім склаліся ў савецкім грамадстве, зарабілі пэўны матэрыяльны і сацыяльны капітал, і павінны былі найбольш актыўна рэагаваць на новаўвядзенні, найбольш актыўна шукаць сваё месца ў новай сістэме.

Даследаванне праводзілася ва ўсіх 6 абласцях Беларусі. Былі апрошаныя 80 чалавек, 25 мужчын і 55 жанчын. Тэрытарыяльна даследаванне датычылася толькі беларускай правінцыі. Мы зыходзілі з таго, што жыхары вялікіх гарадоў валодаюць большымі магчымасцямі для адаптацыі да ўзнікаючых новых сацыяльных умоваў. Нашы інфарманты – гэта “простыя” людзі, ніхто з іх не зрабіў выдатнай кар’еры, хоць многія з іх, па іх уяўленням, дабіліся многага. Абсалютная большасць іх – выхадцы з вёскі, значная частка – дзеці калгаснікаў, мэтай якіх было так ці інакш уехаць з вёскі і жыць іншым жыццём, чым іх бацькі.

У час правядзення інтэрв’ю мы нечакана сутыкнуліся з масавымі зрухамі ў храналогіі, «памылкамі» ў датыроўке перабудовы. Пачатак перабудовы практычна ва ўсіх расказах быў аднесены на пачатак 1990-х. Ключавымі фактамі, што вызначаюць векі гісторыі ў біяграфічных наратывах, былі факты асабістага жыцця расказчыкаў, менавіта яны, як правіла, станавіліся асновай для датыроўкі палітычных падзей.

Афіцыйная ўлада ўзнаўляе настальгічны савецкі дыскурс, які прадугледжвае дыстанцыраванне ад «развалу СССР» (і звязанага з гэтым эканамічнага крызіса) і вяртанне савецкіх сэнсаў і каштоўнасцей. Тэма «развала» трансліюецца як траўма, у той час як тэма набыцця незалежнасці не ўзнаўляецца ўвогуле ці ўзнаўляецца ў адмоўных кантатацыях у звязцы з асобамі, што «развалілі вялікую краіну». Гэтая рыторыка легла на ўрадлівую глебу, была ўспрынята і ўплецена ў масавую камунікацыю. Але, як даказваюць матэрыялы інтэрв’ю, толькі на ўзроўні дэкларацый. Канфлікт сімвалічных кантатацый тут выражаецца ў неадкладным пераводзе ацэнкі палітычных працэсаў у галіну спажывецкага вопыту, які

яўна дысаніруе з дэкларацыямі. Міфалагічнасць настальгічнага дыскурса праяўляецца ў відавочных неадпаведнасцях яго рэальным практыкам.

Elisabeth Anstett

“The social uses of mass graves in post-soviet Belarus”

Questioning –as a social anthropologist- the way collective memory is built in Post-soviet countries, I have chosen to pay a specific attention to the place given to the memory of mass violence. Since 2009, I have therefore focused my field work on the social uses of places of mass burial in Belarus.

Here during the 20th century alone, civil war, genocide, war crimes and political repressions have left countless traces and scars in minds and landscape. During -as well as since the end of- the soviet period, places of mass burial and mass execution have been subject to various political, ideological and later religious uses: becoming (like in Khatyn or Kurapaty) key elements in legitimation of various public discourses.

Despite these official uses, one can observe for some years a social re-appropriation of mass violence’s memory, *via* building of numerous private memorials and a large variety of patrimonial practices. These practices occur all over Belarusian territory, on a local basis, and are most often initiated and conducted by simple citizen, neighbours of mass graves. The aesthetic of memorials is very diverse as they are sometime made of natural elements (trees, stone, earth) and sometime of industrial or manufactured ones (tractor tyre, car wheel, concrete and steel pieces). These practices mainly aim at marking places, and allowing identification of sites where violence occurred.

What are the stakes of these practices? What do they show and enlighten of the transformations occurring in collective perception of mass violence? In this paper I will stand that these new uses of mass grave –far from being an attempt to rewrite history- reveal first a way to acknowledge a symbolic loss and second an effort to redefine geography, and to re-inscribe sacred places in landscape. They thus lead us to reflect upon process of desecularization as well as upon efficiency of tabooization.

Horia-Victor Lefter

Lithuania’s 2011 chairmanship in OSCE: occasion to shed light on Lithuania’s national strategy toward Belarus

Amongst European Union’s member States Lithuania has developed, over the past twenty years of independence from the Soviet influence, a very different strategy toward its neighbour: Belarus. This strategy has been often criticised and, until now, not really taken into consideration.

The fervent Lithuanian opposition to EU’s economic sanction policy towards Belarus and the much debated unofficial Lithuanian president’s support for Lukashenka have been interpreted as an obstacle for EU’s measures efficiency against the authoritarian rule and thus, Lithuania has not had the chance to prove its point.

Belarus’ single membership of European organisations is that of the Organisation for Security and Co-operation in Europe (OSCE). Nowadays, Lithuania holds the 2011 chairmanship of the OSCE. Therefore, Lithuania has now the opportunity to prove that it stands against the violation of human rights taking place in Belarus (according to OSCE reports); as well as its preoccupation for the Eastern Europe’s security, as both Belarus and Lithuania have a strategic position.

The article’s aim is to explain the role the OSCE chairmanship can play in Lithuania’s strategy for Belarus and its understanding.

This analysis highlights a parallel between the expectations from Lithuania's chairmanship and its actual accomplishments until mid term. The way Lithuania is dealing with the constant worsening of the situation of human rights in Belarus, especially since the OSCE mission in Minsk was closed up, is presented under the sign of the Kazakh and Lithuanian chairmanship's continuity.

Moreover, Lithuania has contributed, together with Poland (which has the EU's council presidency), despite their disagreements, to the evolution of the European neighbourhood policy. Lithuania has also worked for a more intense cooperation with other European organisations; but also, adapted its strategy towards States like the Russian Federation.

Next, this analysis underlines the apparent ambiguity between the Lithuanian national position on the Belarusian issue and its stance as OSCE chairman, proving Lithuania's real national involvement in human rights. This rift seems to have deepened because of Lithuania's foreign policy mainly focused on making the country less dependent on Gazprom and Russia.

Finally, this article emphasizes the fact that the central role played by the OSCE chairmanship in Lithuania's "bridge strategy" maintains Belarus on international agendas avoiding its isolation. It asserts that by connecting OSCE's security and human components, it sheds light on Lithuania's policy which might actually work.

Таццяна Касатая

“Вусная гісторыя ў вывучэнні Евангельскіх хрысціян-баптыстаў у БССР”

Побач з антрапалагізацыяй гуманітарных навук з'яўляюцца новыя спробы інтэрпрэтацыі гістарычнай рэчаіснасці. Усё большую папулярнасць у гэтым працэсе набывае вусная гісторыя. Найважнейшай перавагай новага падыходу з'яўляецца магчымасць паглядзець на гістарычныя падзеі пад іншым вуглом, узнавіць першапачатковую разнастайнасць пунктаў гледжання, напоўніць гісторыю жыццём, пашырыць яе маштаб.

У Савецкім Саюзе, дзе існаваў жорсткі прэсінг і забарона свабоды сумлення, вернікі баяліся гаварыць і тым больш фіксаваць свае думкі на паперы. Евангельскія хрысціяне-баптысты апынуліся ў духоўнай рэзервацыі. На пытанні аб тым, як быў арганізаваны вольны час вернікаў, як праходзілі служэнні ў абшчынах, з якімі праблемамі сутыкаліся вернікі ў побытавым жыцці, што дапамагала ім супрацьстаяць афіцыйнай і пануючай ідэалогіі і г. д. крыніцы фондаў архіваў не даюць поўных адказаў. Архіўныя дадзеныя, у асноўным, абмежаваны заканадаўчымі дакументамі, справаводства і статыстыкай. Прабелы ў крыніцах могуць быць запоўнены інтэрв'ю з вернікамі баптыстамі. Вусныя крыніцы дапамагаюць больш поўна і рознабакова адлюстраваць гістарычную карціну часу, а таксама ўяўляюць сабой своеасаблівыя мемуары, якія апісваюць канкрэтныя лёсы людзей, іх жыццёвы вопыт. Пры гэтым трэба ўлічваць, што вусныя матэрыялы выконваюць дапаможныя функцыі, растлумачваюць недакладнасці афіцыйных дакументаў. А іх суб'ектыўнасць з'яўляецца не недахопам, а перавагай. Бо гісторыя - гэта не толькі падзеі, структуры або ўзоры паводзінаў, але і тое, як яны перажываюцца і фіксуюцца ва ўяўленнях людзей. Супастаўленне афіцыйных крыніц з думкамі простых вернікаў, несумненна, дазваляе больш рэалістычна рэканструяваць штодзённае жыццё баптыстаў.

У апытальнік, які быў складзены для правядзення інтэрв'ю сярод вернікаў ўвайшлі некалькі блокаў пытанняў: агульныя звесткі пра верніка; абшчына і яе роля ў жыцці верніка; ўзаемадзеянне з іншым рэлігійнымі арганізацыямі; жыццё верніка ў савецкі перыяд; ЕХБ і сучаснасць.

Апытальнік складаўся адпаведна мэтай і задач даследавання: вывучыць дзейнасць і жыццёвы свет ЕХБ у Беларусі (1944 - 1991 гг.); вызначыць прычыны пакаення і хрышчэння вернікаў; параўнаць штодзённае жыццё баптыстаў сёння і ў савецкі перыяд;

прааналізаваць стаўленне вернікаў да прадстаўнікоў іншых канфесій, дзяржавы, сучаснаму грамадскаму развіццю.

Пытанні ахопліваюць розныя бакі жыцця вернікаў і складзены такім чынам, каб яны арыентавалі рэспандэнта на свабодныя і разгорнутыя ўспаміны. У выніку магчыма прааналізаваць індывідуальна перажытыя і асэнсаваныя звесткі, якія належаць не толькі да аб'ектыўных анкетных дадзеных аб самім веруючым, але і да абставін яго ўдзелу ў набажэнствах, асаблівасцяў побыта, асабістых перажыванняў.

Вядома, успаміны аднаго верніка не даюць падстаў да абгрунтаванага абагульнення адносна ўсіх абшчын ЕХБ. Але галоўнай заслугай вуснай гісторыі заключаецца ў вывучэнні дыстанцыі і сувязі паміж індывідуальным вопытам і традыцыйнай гістарыяграфіяй адлюстравання падзей, звязаных з дзейнасцю абшчын і вернікаў у савецкі перыяд, а таксама інфармацыяй афіцыйных крыніц.

Oresta Losyk

“Solidarność pokrzywdzonych: perspektywy ponadnarodowej komemoracji w Europie Wschodniej po 1989 roku”

Abstrakt: Proponowany temat koncentruje uwagę na mnemotechnikach zbiorowych wspólnot narodowych w Europie Wschodniej po 1989 roku w świetle dotąd niezauważalnych, ale perspektywicznych modeli etyczno-aksjologicznego pojmowania tożsamości kulturowej, narodowej i obywatelskiej. Metodologicznym oparciem tego międzydyscyplinarnego semiotyczno-kulturoznawczego ujęcia będą służyć konceptualne podejścia m.in: P. Ricoeura (psychoanalityczna i hermeneutyczna analiza pamięci zranionej i przymusowej), E. M. Thompson (cechy postkolonialności), J. Jedlickiego (zapomnienie i winy zbiorowe), a też J. i B. Szackich, J. Tischera, R. Traby, E. Swerstiuka.

Słowa kluczowe: odpowiedzialność zbiorowa, dług pamięci, postkolonialna trauma, pamięć instrumentalizowana, etyka solidarności.

1. Po II wojnie światowej „konwulsje mnemotechniczne” (wg B. Szackiej) ogarnęły każde państwo europejskie. Europa Wschodnia przebywa pod ciężarem podwójnego nasilenia „gorączki komemoracyjnej” (wg P. Nora): «przejęciowe» społeczeństwa łączą skutki bycia homo sovieticu-sem z zadawnionymi megalomańsko-nacjonalistycznymi lękami i nowymi – demokratycznymi i globalizacyjnymi – warunkami samorealizacji i samoorganizacji. Z jednej strony region Europy Środkowo-Wschodniej jest niezwykle otwartym, i dlatego, m. in. dosyć bezbronny terenem do wielorakich cyrkulacji sensów, związanych z poszukiwaniem «właściwej» formy tożsamości i zrozumienia «Innego» (m. in. sąsiada). Z innej jednak strony, doświadczenie kolonializmu i jego postkolonialne syndromy zmuszają Europę Środkowo-Wschodnią na stałą koncentrację uwagi na „personifikowanie zbiorowości” (J. Szacki), co często wiąże się z manipulacją ideologiczną tzw. polityki historycznej. Pamięć zbiorowa wspólnot (post) i (neo) kolonialnych, jak Ukrainy i Białorusi, dryfuje (tzw. *floating memory*), czyli ciągle przebywa w poszukiwaniu bilansu między ponowoczesnym a klasycznym światopoglądem, rozstrzygającym „dramat uznania” (wg A. Jawłowskiej) w tożsamościowym konflikcie między „Ja” i „Innym” (konflikt pokoleniowy, narodowy, kulturowy etc). Jeżeli postkolonialna pamięć dryfująca ciąży do hermetycznego zamknięcia, to wynikiem podobnej komemoracji przeszłości staje renesans legalizowanej państwem jedynej modeli upamiętniania, przypomnienia, zapomnienia, czyli nowy symulakrum *homo sovieticus*.

2. “Solidarność pokrzywdzonych” (termin wprowadzony przez P. Hassnera) jest dość rzadko (na razie) używaną i słabo interpretowaną kategorią badawczą w dyskusjach, poświęconych postkolonializmowi. Ona poszerza wyłącznie polityczną interpretację przeszłości zbiorowej i proponuje alternatywny do spekulacyjnych koncepcji «amnezji i amnestii» dyskurs pojmowania społecznej funkcji wspólnej pamięci. Dyskurs ten skierowuje (wschodnio)europejskie „rozliczania z przeszłością” od międzysąsiedzkiej «historii wzajemnych

zdrad» (R. Traba) do «wspólnych impulsów doświadczenia» (R. Koselleck), które zdolne są w długookresowej perspektywie przekształcać «kryjówki» (J. Tischner) zranionej totalitaryzmami świadomości w stronę pełnego umocnienia wspólnych *pozytywnych i solidarnych* «punktów odniesienia».

3. W referacie przeanalizuję trzy płaszczyzny aksjologiczno-etycznego rozpracowywania zranionej pamięci zbiorowej (z uwzględnieniem lokalnych – ukraińskich, białoruskich, litewskich, polskich kontekstów, potwierdzających praktyczną skuteczność tej metody):

- a) *praca przypominania* (aspekt psychiczny);
- b) *narracja otwarta* (więź tożsamości i pamięci);
- c) *obowiązek upamiętniania* (kwestia długu, win i przebaczenia).

Татьяна Островская

“Подходы к интерпретации прошлого в белорусском и немецком образовании: сравнительный анализ”

Цель данного доклада – демонстрация общего и различного в стратегиях преподавания и изучения исторического прошлого в современном белорусском и немецком образовании. Доклад будет ориентирован на сравнение современной учебной литературы, в первую очередь по истории, которые играют ключевую роль в формировании национальной и гражданской идентичности, ответственности и отношения к носителям других идентичностей.

На мой взгляд, исторический опыт белорусской и немецкой нации в течении 20 столетия имеет значимые точки соприкосновения, которые в то же время являются ключевыми, центральными местами коллективной памяти. Среди таких событий можно выделить опыт переживания тоталитаризма и событий II мировой войны, а также опыт раздела территорий и подчинение их различным политическим игрокам.

Эти два события, в которых немецкая нация занимает, сначала позицию агрессора, или случае соучастника преступлений Гитлера, а затем, скорее, позицию жертвы их интерпретация в учебниках по истории может раскрыть нам многое для понимания немцами самих себя. У белорусов также есть схожий опыт переживания тоталитаризма, в котором мы почти однозначно находим себя, как жертву, несмотря на то, что имело место активное (или по крайней мере пассивное) сотрудничество с режимом и доносы, или не находим вообще судя по современным учебникам по истории. Ни тот ни другой подход не является полностью верным. Такого рода события, как сталинизм в СССР или гитлеризм в Германии и опыт их переживания и осмысления являются очень важными для формирования исторической памяти и актуальной идентичности и ответственности, во избежание повторения такого опыта, и они не должны замалчиваться.

Какие приемы могут применяться для того, чтобы с одной стороны соблюсти историческую объективность, и признать ошибки, а с другой стороны, сохранить самоуважение к себе, как нации, подчеркивая свою уникальность и единство?

Несмотря на совпадение некоторых травматических и проблематичных для интерпретации точек, подходы к их изложению в образовательной системе серьезно отличаются и эти различия можно оценить по трем основным критериям: централизация/децентрализация подходов к преподаванию истории; замалчивание негативных, сложных моментов/признание ошибок; отсутствие однозначных оценок тех или иных действий/оценивание.

Немецкое образование второй половины 20-21 столетия имеет серьезный опыт выстраивания осторожного и внимательного отношения к прошлому, изучение которого позволит повысить качество белорусского образования и преподавать историю во всей ее сложности и сопричастности современности.

Іна Соркіна

“Адлюстраванне дасягнення незалежнасці Беларусі ў падручніках па айчыннай гісторыі”

Плануецца паказаць, як у падручніках па гісторыі Беларусі для вучняў сярэдніх школ і студэнтаў ВНУ, выдадзеных у 1990-я – 2000-я гады, адлюстраваныя падзеі, звязаныя з дасягненнем незалежнасці Беларусі. Узровень ведаў вучняў і студэнтаў па гэтай тэме, адной з галоўных у айчыннай гісторыі, дапаможа выявіць правядзенне сацыялагічнага апытання ў старэйшых класах адной з сярэдніх школ г.Гродна, а таксама на факультэце гісторыі і сацыялогіі ГрДУ імя Янкі Купалы. Гэта дазволіць зрабіць пэўныя высновы аб стане гістарычнай адукацыі ў РБ.

Simon Lewis

“Memory and Theory in Eastern Europe”

The analysis of the politics of memory in Belarus has been carried out by a number of authors, including David Marples, Per Anders Rudling, Natalia Leshchenko, Aleksei Bratochkin, and Nelly Bekus. Post-colonial approaches to the past, present and future of Belarus have also been put forward by notable authors, including Valyantsin Akudovich, Ihar Babkou, Valer Bulhakau and Vladimir Abushenko. None of these eloquent and well-argued accounts, however, has given the concept of trauma its full due. The application of the psycho-analytical categories of *trauma*, *acting out* and *working through* is vital to an understanding of Belarus' (de-)colonisation. These concepts have gained currency in the established discipline of Holocaust Studies, for example in the work of Dominick LaCapra and Michael Rothberg. Their application to post-colonial studies has been pioneered by authors such as Sam Durrant and Stef Craps. The case of Belarus, with its singularly tragic history, provides an interesting point of focus for testing these theoretical perspectives.

The multiple genocides by two totalitarian regimes to which Belarus was subjected in the years 1933-1945 (the period covered in Timothy Snyder's monumental work *Bloodlands*) justify the reassessment of de-Sovietisation/national consolidation in terms of mourning and working through trauma. The mid-century traumas of Stalinist terror and Nazi genocide have been mourned and worked through only partially – only the victims of the latter have gained any kind of official recognition, both by the Soviet authorities up to 1991 and then by the Lukashenka regime after 1994. In Belarus, colonialism and memory practices are tied together in a peculiar way. Decolonisation must involve working through traumatic pasts and returning the memory of the unmourned dead.

Панэль 5.2. Савецкае мінулае: (дэ-), (неа-), (пост-)саветызацыя

Сергей Магонов

“Десоветизация на законодательном уровне. Опыт Европы и перспективы для Беларуси”

Советское прошлое так или иначе остается в памяти, традициях, образе мышления абсолютного большинства жителей современной Беларуси. Возвращение БССРовского флага и герба еще больше укореняет советский образ мышления в сознании наших граждан, что ни может радовать прогрессивно мыслящую часть общества, но, судя по всему, является государственной политикой власти.

В то же время, в ряде соседних (и не очень) государств символы советской эпохи не только отделены от государственных, но их обращение подвергнуто существенному ограничению и даже запрещено.

I. Сейм Литовской республики еще в 2008 году принял поправки в закон о собраниях, которыми запретил к публичной демонстрации униформу и символику нацистских и коммунистических организаций (*далее идет более подробное описание ограничений, санкций за нарушение и исключений*).

II. Парламент другой соседней страны – Польши – уже более года раздумывает над проектом Закона об исключении символов коммунизма из общественной жизни (*далее идет описание основных тезисов проекта и проблем с его принятием*).

III. Июль 2009 года – 18-я ежегодная сессия Парламентской Ассамблеи ОБСЕ, г.Вильнюс – принята резолюция «Воссоединение разделенной Европы», в равной степени осуждающей как нацистский, так и коммунистический режим (*далее подробнее по тексту резолюции и о реакции на нее различных политических сил*).

IV. Не далее как в конце мая 2011 года грузинские парламентарии приняли «Хартию свободы» - нормативный акт, запрещающий использование коммунистических и фашистских символов (*далее более подробно о Хартии и ее правоприменении*).

V. Перспективы для Беларуси – что мы можем ожидать, какие имеются предпосылки к десоветизации нашей страны, и каким путем, по мнению автора, стоило бы к этому идти.

Віктар Адзіночанка

“Сучасная рэлігійная сітуацыя на Беларусі: савецкая спадчына”

Калі параўноўваць сучасную Беларусь з іншымі былымі савецкімі рэспублікамі, можна з ўпэўненасцю сцвярджаць, што элементы савецкай спадчыны захаваліся тут у найбольшай ступені. Гэта вызначаецца, па-першае, тым, што для значнай часткі насельніцтва захоўваецца прывабнасць лозунгаў справядлівасці, роўнапраўя і ўпэўненасці ў будучым, які абвяшчаліся ў сацыялістычным грамадстве, і, па-другое, мэтанакіраванай і даволі жорсткай палітыкай улад.

Відавочна, што савецкая спадчына зараз не можа служыць падставай для далейшага развіцця, ад яе трэба адмаўляцца. Таму для сучаснай Беларусі характэрна менавіта сітуацыя “пост”, калі старыя схемы дзейнасці ўжо страцілі сваю кіруючую ролю, а новыя яшчэ ўяўляюцца даволі неакрэслена.

Спецыфіка грамадскай сітуацыі ў сучаснай Беларусі заключаецца ў тым, што кантроль дзяржавы над грамадскім і рэлігійным жыццём набыў гіпертрафіраваныя формы. Фактычна падаўляецца любая незалежная ініцыятыва, што з’яўляецца прычынай напружанасці ў грамадстве і запавольвання тэмпаў яго развіцця.

Трэба адзначыць, што пераходны перыяд, праз які зараз праходзіць Беларусь, найбольш яскрава праяўляецца менавіта ў рэлігійнай сферы. З аднаго боку, адбыліся істотныя змены ў стаўленні ўлад да рэлігіі: адмаўленне ад палітыкі дзяржаўнага атэізму, і наладжванне дыялогу з рэлігійнымі арганізацыямі. Прыкладна з 1989 года ў Беларусі адбываецца паступовае адраджэнне рэлігіі. Галоўным аб’ектыўным паказчыкам гэтага з’яўляецца павелічэнне колькасці зарэгістраваных рэлігійных арганізацый. За перыяд з 1988 па 2011 гады яна ўзрасла больш чым у 4 (з 768 да 3161), а рэлігійных накірункаў -- у 3 разы. Паступова наладжваюцца нармальныя ўзаемаадносіны паміж дзяржаўнымі органамі і рэлігійнымі арганізацыямі.

З другога боку, ў цэлым можна канстатаваць пастаянныя спробы ўладаў устанавіць жорсткі кантроль над рэлігійным жаццём ў краіне. Ён асабліва ўзмацніўся пасля прыняцця ў 2002 годзе новага закона “Аб свабодзе сумлення і рэлігійных арганізацыях”.

Гэты закон выклікаў крытыку з боку амаль ўсіх рэлігійных накірункаў, якія зараз існуюць на Беларусі, а таксама праваабарончых арганізацый.

Сутнасць гэтага закона (як дарэчы і іншых заканадаўчых актаў Беларусі, якія тычацца рэлігіі) зводзіцца, па-першае, да спроб кантролю над рэлігійным жыццём у краіне, а па-другое, да арыентацыі на рэлігійную сітуацыю ў Расіі. Так ў Прэамбуле узгадваюцца наступныя рэлігійныя накірункі: праваслаўе, каталіцтва, іўдаізм, іслам і лютэранства. Зусім не узгадваюцца большасць пратэстанцкіх накірункаў, якія зараз дзейнічаюць на Беларусі, і яны апынуліся як быццам бы па-за межамі беларускай духоўнай і культурнай традыцыі. Але гэтыя накірункі на Беларусі даволі шматколькасныя. Другое месца па колькасці зарэгістраваных суполак у нашай краіне на пачатак 2011 года пасля праваслаўных (1545 суполак) займаюць хрысціянне веры евангельскай (505 суполак), далей ідуць рымска-каталікі (475 суполак) і евангельскія хрысціянне-баптысты (275 суполак).

Таксама ў сваёй рэлігійнай палітыцы ўлады не ўлічваюць тое, што Беларусь – традыцыйна поліканфесійная краіна. На яе тэрыторыі разам мірна жылі прадстаўнікі розных рэлігій. У нас не было сур’ёзных сутыкненняў а таксама пераследаў на рэлігійнай глебе. Гэтым адумоўлена і традыцыйная верацярпімасць беларусаў. Трэба падкрэсліць, што рэлігійная традыцыя на Беларусі вельмі істотна адрозніваецца ад рэлігійнай традыцыі ў Расіі. Таму трэба адмаўляцца ад савецкай спадчыны кантролю і дыферэнцыраванага стаўлення да розных рэлігій, што зараз назіраецца ў Расіі.

Наогул можна канстатаваць, што сучасная рэлігійная сітуацыя на Беларусі не з’яўляецца ўстойлівай і штучна падтрымліваецца ўладамі. На наш погляд, з палітычнымі зменамі істотна зменіцца ў нашай краіне і рэлігійная сітуацыя.

Уладзімір Лобач

“Вясковыя святыні і савецкая ўлада: трансфармацыя сакральнага ландшафту ў традыцыйнай карціне свету беларусаў Падзвіння”

Вясковыя святыні (храмы, капліцы, прыдарожныя крыжы, культавыя крыніцы і камяні) уяўляюць сабой надзвычай важны сегмент традыцыйнага культурнага ландшафту беларусаў, паколькі дазваляюць рэалізоўваць сімвалічныя (рытуальныя) патрэбы лакальнай супольнасці і выконваюць шэраг важных соцыя-культурных функцый (інтэгратывную, камунікацыйную, інфармацыйную і інш.).

У савецкі час практычна ўсе вясковыя святыні разглядаліся афіцыйнымі ўладамі як рудыменты дарэвалюцыйнай эпохі, матэрыялізаваная праява рэлігійнай свядомасці вясковага насельніцтва. Адпаведна, барацьба з рэлігіяй і “рэлігійнымі перажыткамі”, актыўна разгорнутая як у горадзе, так і на вёсцы, непасрэдным чынам закранула і аб’екты рэлігійнага ўшанавання традыцыйнай супольнасці. Пры гэтым, у дачыненні да вясковых святынь выкарыстоўваліся розныя метады іх нейтралізацыі. У значнай колькасці выпадкаў (храмы, але найбольш капліцы і крыжы) адбывалася фізічнае знішчэнне культавага аб’екта альбо яго гвалтоўная секулярызацыя (прыстасаванне пад гаспадарчыя ці культ-масавыя патрэбы). Што датычыцца культавых аб’ектаў прыроднага паходжання (крыніцы, камяні, дрэвы), то яны маглі фізічна знішчацца (Святы дуб ля в. Царкавішча Ушацкага р-на), пазбаўляцца рэлігійных маркераў (руйнаванне капліцаў, знішчэнне крыжоў, абразоў) ці дыскрэдытавацца пасродкам апаганьвання (уліццё дзёгцю ў культавую крыніцу ля в. Сарочына Ушацкага р-на).

Падобная палітыка афіцыйных уладаў у дачыненні да вясковых святыняў выклікала рэзкае непрыманне і асуджэнне з боку традыцыйнай супольнасці. Зрэдку гэта выяўлялася ў калектыўных пратэстах, што часам дазваляла захаваць культавы аб’ект (капліца ў в. Лапуты Докшыцкага р-на). Аднак найбольш пашыранай была форма “ўнутранага” (ментальнага) супраціўлення, калі ўчынкі барацьбітоў з рэлігіяй

аўтаматычна ўпісваліся ў каштоўнасную сістэму традыцыйнай карціны і ацэньваліся як грахоўныя. Феномен падобнага, ментальнага супраціўлення заключаецца ў тым, што ў рамках традыцыйнай супольнасці, з яго верай у магічную сілу слова, прычынная выніковую сувязь граху і пакарання за яго, разбурэнне ці апаганьванне вясковых святыняў практычна заўсёды мела трагічныя наступствы для святатаццаў. Шматлікія народныя апавяданні пра “пакаранне Богам” людзей, што нішчылі культавыя аб’екты, вельмі цесна карэляваліся з іх рэальным грамадскім асуджэннем, а з другога боку, мацавалі калектыўную мараль праз актуалізацыю дыхатаміі “праведнасць – грахоўнасць”, што стала грунтам для аднаўлення значнай колькасці вясковых святыняў Беларускага Падзвінны ў постсавецкі час.

Марына Шабасава

“Элементы “савецкасці” ў беларускай палітычнай культуры”

Падчас існавання СССР БССР мела рэпутацыю «самай савецкай рэспублікі». Сёння беларуская палітычная культура, дзякуючы дзеянням улад і глыбока закаранелым уяўленням аб існуючым парадку рэчаў захавала няхай і ў некалькі відазмененым выглядзе некаторыя элементы савецкай палітычнай культуры. Да найбольш істотных з іх адносяцца:

- **нізкі ўзровень нацыянальнай свядомасці.** Прышоўшы да ўлады, бальшавікі абвясцілі прынцыпы інтэрнацыяналізму. З канца 1920-х гг. Сталін адступіўся ад першапачатковых канцэпцый і стаў будаваць СССР як «рускую дзяржаву». Пачалося наступленне на нацыянальныя мовы і культуры. Яшчэ больш інтэнсіўна працэс русіфікацыі разгарнуўся пры М.С.Хрушчове, а брэжнеўская Канстытуцыя «развітага сацыялізму» абвясціла стварэнне новай супольнасці – савецкага народа. У працэсе русіфікацыі БССР займала лідзіруючыя пазіцыі, і насельніцтва рэспублікі нават выступала за інтэнсіфікацыю перавода адукацыі на рускую мову і г. д. У пачатку 1990-х гг. былі здзейснены спробы пашырыць ужыванне беларускай мовы з наступным пераўтварэннем яе ў адзіную мову сродкаў масавай інфармацыі, справаводства і паўсядзённага ўжывання, а таксама ажывіць вывучэнне беларускай гісторыі і зрабіць акцэнт на гісторыі беларускіх зямель у сярэднявеччы. Такія ініцыятывы карысталіся слабай падтрымкай большасці насельніцтва, а ў другой палове 1990-х гг. найбольшае разуменне сустрэла палітыка ўлад, па сутнасці накіраваная на захаванне савецкіх культурных патэрнаў. Па выніках рэферэндума 1995 г. у краіне было ўсталявана двухмоўе, што на практыцы азначала захаванне дамінуючага становішча рускай мовы. Усё большая ўвага надавалася савецкай гісторыі, а ў якасці інтэгруючай грамадства гістарычнай падзеі быў абраны фрагмент савецкай гісторыі – удзел Беларусі у Вялікай Айчыннай вайне. Паказальна, што ў свядомасці большасці беларусаў самі словы «нацыяналізм» і «нацыяналіст» мелі негатыўнае адценне. Больш прываблівый была ідэя талерантнасці, што мела сваім вынікам захаванне безаблічнага савецкага стаўлення да нацыянальных асаблівасцяў і нават заніжаная ацэнка ўласнай культурна-гістарычнай спадчыны.

- **стаўленне да рэлігіі.** Нягледзячы на тое, што сёння беларусы маюць магчымасць вольна ажыццяўляць рэлігійныя практыкі, а ў 1990-я гг. назіралася павышаная цікавасць да рэлігіі, беларускае грамадства застаецца секулярызаваным, і ў ім прыкметна пярэбранасць рэлігійных традыцый. Гэта праяўляецца ў адсутнасці рэлігійнага выхавання ў сям’і і школе, слабых ведах асноў вучэння сваёй канфесіі.

- **надзеі на дзяржаву і адсутнасць ініцыятывы.** Большасць беларускага насельніцтва разлічвае на падтрымку дзяржавы і сацыяльныя гарантыі, маючы страх перад вольным рынкам і канкурэнцыяй.

- **кансюмерызм і матэрыяльныя каштоўнасці.** Савецкае грамадства мела матэрыялістычныя каштоўнасці, а легетымнасць савецкага кіраўніцтва была заснавана на

абяцанні палепшыць матэрыяльныя умовы. У постсавецкі перыяд матэрыялістычная зацікаўленасць захавалася, а абяцанні палепшэння матэрыяльнае становішча застаюцца фундаментам існуючага палітычнага рэжыму.

- **нізкі узровень удзелу насельніцтва у палітыцы.** Як і ў савецкія часы (асабліва ў 1950-1980-я гг.) насельніцтва Беларусі не ўцягнута у палітычныя працэсы, займаючыся пераважна асабістымі справамі і захоўвачы аб'якава-цынічнае стаўленне да палітычнай сферы.

Андрэй Валодзькін

“Пастка” савецкай мадэрнізацыі для працэсаў беларускага нацыятварэння”

Хаця ацэнкі савецкага перыяду гісторыі Беларусі дагэтуль вельмі ідэалагічна палярызаваны, наўрадці хто стане адмаўляць, што менавіта у гэты час адбыўся пераход беларусаў ад традыцыйнага аграрнага да індустрыяльна-урбаністычнага грамадства. Як сцвярджае беларускі даследчык Сяргей Богдан, у гэты перыяд не толькі разгортваецца паскораная індустрыялізацыя і ўрбанізацыя, але і ствараецца сістэма агульнай адукацыі і масавай культуры, без якіх немагчыма неабходная для нацыянальнай кансалідацыі ўніфікацыя грамадскіх практык. Але гэта не дае адказу, чаму пасля атрымання незалежнасці працэсы мадэрнізацыі і нацыянальнага будаўніцтва ў Беларусі замарудзіліся, ці нават, закансерваліся, а створанае ў выніку гэтай уніфікацыі аднароднае грамадства мае такі нізкі ўзровень як традыцыйнай этнакультурнай, гэтак і мадэрнай грамадзянскай свядомасці?

Тут варта ўзгадаць, што існуе некалькі тыпаў мадэрнізацыі. Звычайна вылучаюць эндагенную і экзагенную мадэрнізацыю. Першая з'яўляецца вынікам арганічнага развіцця пэўнага грамадства і яе характар вызначаецца ўнутранымі фактарамі. Яна характэрна для большасці заходніх краін. Экзагенная мадэрнізацыя ўласціва краінам трэцяга свету. Яна з'яўляецца адказам на знешнія выклікі і развіваецца шляхам капіявання ці імітацыі ўжо існуючых мадэляў. Гэтую класіфікацыю варта дапоўніць мадэрнізацыяй каланіяльна-імперскай – кіруючыся ўласнымі інтарэсамі, каланізатары часам ажыццяўлялі вельмі значную мадэрнізацыю залежных краін. Але калі пры экзагенным тыпе мясцовыя эліты хаця б часткова з'яўляюцца суб'ектам мадэрнізацыі, выбіраючы пэўную мадэль для капіявання і тэмпы яе ажыццяўлення, каланіяльная мадэрнізацыя напрамую ажыццяўляецца знешнімі сіламі (метраполіяй), а мясцоваму насельніцтву адводзіцца роля пасіўных выканаўцаў і спажыўцоў. Небяспека такой мадэрнізацыі ў тым, што, пазбаўляючыся залежнасці, краіна не можа далей развівацца па ранейшым сцэнары, бо значная частка рэсурсаў і цэнтр яе стратэгічнага планавання застаюцца ў метраполіі.

Ці не да гэтага тыпу адносілася мадэрнізацыя БССР? Яна ажыццяўлялася за кошт саюзных рэсурсаў, у адпаведнасці з планамі цэнтральнага савецкага кіраўніцтва, была скіравана на задавальненне агульнасаюзных патрэб і канчатковую асіміляцыю Беларусі ў савецкім прасторы, не прадугледжвала магчымасці яе самастойнага існавання. Такая неарганічная мадэрнізацыя была вельмі павярхоўна засвоена насельніцтвам – у асноўным, на спажывецкім узроўні. Мадэрнізацыйная эліта БССР была цалкам арыентавана на выкананне рашэнняў саюзнага кіраўніцтва і не мела ўласнага вопыту крытычнага асэнсавання і стратэгічнага кіравання працэсамі мадэрнізацыі. Таму распад СССР і стаўся для яе сапраўднай катастрофай – і пры Кебічу, і пры Лукашэнку галоўным лейтматывам рыторыкі ўладаў было "захаванне "лепшых здабыткаў" савецкай спадчыны" і "аднаўлення былых сувязяў", што сведчыць аб адсутнасці рэальных стратэгіі самастойнага нацыянальнага развіцця.

Такім чынам, беларускае нацыятварэнне трапіла ў "пастку" савецкай мадэрнізацыі: з аднаго боку, маецца даволі развітая мадэрнізацыйная інфраструктура, з другога – яна на кожным кроку канфліктуе з інтарэсамі самастойнага нацыянальнага развіцця і

падштурхоўвае беларускае кіраўніцтва да ўдзелу ў розных "інтэграцыйных" аванцюрах на постсавецкай прасторы.

Андрэй Шулаеў

“Беларуская вексілалагічная спадчына і праблема самавызначэння Беларускай нацыі ў постсавецкі перыяд: сутыкненне неасавецкага і нацыянальнага дыскурсаў”

Работа падзеленая на тры раздзелы. У першым раздзеле даецца азначэнне навуковай дысцыпліны вексілалогіі, апісанне спецыфікі вексілалагічнай спадчыны, а таксама ўводзіны ў гісторыю беларускай вексілалогіі Навейшага часу. У другім раздзеле прыводзіцца аналіз сучаснага стану праблематыкі вексілалагічнай спадчыны Рэспублікі Беларусь ў розных яе аспектах: гістарыяграфічным, культуралагічным, паліталагічным і інш.; разглядаюцца розныя канцэпцыі палітычнага развіцця беларускай дзяржавы праз прызму вексілалагічнай спадчыны, сутыкненне неасавецкага і постсавецкага, нацыянальнага, дыскурсаў, форму і механізмы выражэння палітычных, культурніцкіх, рэлігійных і іншых ідэяў праз вексілалагічную спадчыну. У трэцім раздзеле на базе праведзенага ў другім раздзеле аналізу і з улікам гістарычнай спецыфікі, разгледжанай у раздзеле першым, аўтарам прапануюцца канцэпцыі развіцця беларускай дзяржаўнай вексілалогіі, падаюцца метадычныя заўвагі і да т.п.

Вексілалогія – спецыяльная гістарычная навуковая дысцыпліна, якая ставіць за мэту вывучэнне і аналіз сцягоў, а таксама аб’ектаў блізкіх да іх па функцыях (вексіллоідаў (продкі сучасных сцягоў), транспарантаў, сігнаў (геральдычная або іншая скульптурная кампазіцыя на шасце з функцыямі сцяга), вымпелаў і інш.), выяваў вексілалагічных аб’ектаў на прадметах мастацтва, комплексу ўяўленняў датычна сцягоў або спадарожных да іх рэчэй, комплексу традыцыяў і рытуалаў. У прапанаванай працы ў якасці аб’екта даследвання разглядаецца вексілалагічная спадчына, то бок корпус гэтак званых вексілалагічных аб’ектаў.

Беларуская вексілалогія мае падмуркам праект інтэрпрэтацыі вексілалагічнай спадчыны былога Вялікага княства Літоўскага пры палітычным будаўніцтве Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР), пры гэтым аўтар падкрэслівае важнасць аналізу супярэчлівых умоваў у якіх адбываліся згаданыя палітычныя працэсы дзеля разумення праблематыкі ў цэлым. Важным для разумення сучаснага стану разглядаемай праблематыкі з’яўляецца таксама наступны перыяд змагання паміж прадстаўнікамі ўраду БНР на выгнанні і прадстаўнікамі савецкага ўраду на Беларусі за права легітымнасці пры прадстаўніцтве ад імя беларускага народу, што спарэдзіла розныя канцэпцыі беларускай дзяржаўнасці і надалей – розныя канцэпцыі беларускай вексілалагічнай спадчыны.

Для сучаснага, постсавецкага, этапу палітычнага развіцця Беларусі аўтарам прыводзяцца і аналізуюцца асноўныя канцэпцыі вексілалагічнай спадчыны, якія палягаюць на прыняццю розных палітычных праектах развіцця і бачання краіны, прыводзіць метады і прыныпы супрацьстаяння гэтых канцэпцыяў як на палітычным полі, гэтак і па-за ім. Аналізуюцца таксама падставовыя механізмы ў масавай свядомасці, што прадукуюць тую ці іншую інтэрпрэтацыю вексілалагічнай спадчыны і пры дапамозе сімвалізму, гістарычнай спадчыны і нават народнага фальклору набываюць новыя формы, часам, гібрыдныя па сваёй сутнасці. Апроч таго, з улікам сусветнай афіцыйнай і нефармалізаванай “мовы сцягоў”, аўтар прапануе ўласнае бачанне прычынаў, прыныпаў і перспектываў развіцця сітуацыі ў галіне вексілалогіі.

Аўтарам прапануецца канцэптальны праект дзяржаўнага вексілалагічнага корпусу на падмурку гістарычных традыцыяў, а таксама з улікам палітычнага развіцця Беларусі на розных этапах ува ўмовах глабалізаванага Свету.

Rasa Cepaitiene

“Минск советский и Вильнюс литовский – паралели и специфика создания столичного города в сталинский период”

В сообщении, опираясь на широкий визуальный материал, будет исследоваться особенности тоталитарной урбанистики и архитектуры вообще и внедрение данных принципов в визуальный ландшафт столиц союзных республик. Опираясь на такой, более обширный контекст и сравнительный анализ, в докладе будет произведена попытка ответить на вопрос, почему после сталинской реконструкции внешний облик Вильнюса и Минска все-же так отличался друг от друга, до той степени, что Минск можно назвать советским *par excellence*, тем временем, как Вильнюс эта трансформация задела очень незначительно? Другой не менее важный вопрос – какая идентичность сознательно создавалась и реально была в это время создана в столицах БССР и ЛССР и какие социополитические последствия это имело на развитие и самосознание этих городов и стран после приобретения Независимости?

Вячаслаў Караткевіч, Ярына Цымбал

“Беларуска-ўкраінскія культурныя сувязі ў кантэксце сталінскай ідэалагемы “дружба народаў”

Ідэалагему “дружба народаў” як прынцып існавання шматнацыянальнай дзяржавы Сталін вызначыў у 1935 годзе. Але папярэдне былі выпрацаваны асноўныя ідэалагічныя формулы ўзаемадзеяння культур братэрскіх народаў СССР. Нягледзячы на агульную ўніфікацыю і саветызацыю культурных сувязяў, беларуска-ўкраінскія сувязі мелі сваю спецыфіку. З аднаго боку, РСФСР, БССР і УССР – тры славянскія рэспублікі ў Савецкім Саюзе, з другога – у “сям’і братэрскіх народаў” беларусы і ўкраінцы з’яўляліся малодшымі братамі. Разам з тым, асобную ролю ў нацыянальнае пытанне адыграла ў савецкім культурным будаўніцтве: у адрозненні ад “старэйшага брата”, беларусы і ўкраінцы мусілі стварыць новую культуру – нацыянальную па форме і пралетарскую па змесце.

Таму неабходна на фактычным матэрыяле разгледзець, як у межах ідэалагемы “дружба народаў” рэалізоўваліся беларуска-ўкраінскія культурныя ўзаемасувязі ў розных галінах: тэатр, літаратура, кіно. У такім кантэксце неабходна прасачыць, як былі выпрацаваны савецкія формы культурнага ўзаемадзеяння – дні, тыдні і дэкады культуры і літаратуры, сацыялістычныя спаборніцтвы, створаны спецыяльныя аддзелы ў выдавецтвах (так званыя нацменвыдаты), мастацкія пераклады, сумесныя культурныя і навуковыя мерапрыемствы і г.д. Некаторыя з гэтых форм былі запазычаны з дасавецкіх культурных адносін беларусаў і ўкраінцаў, а некаторыя былі новаўвядзеннямі сталінскай “дружбы народаў”. Па розных прычынах многае з таго аказалася нежыццяздольным у постсавецкі перыяд.

Асобнай увагі патрабуе праблема ўзаемаўплыву нацыянальнага самавызначэння двух народаў. Калі ў 1920-х гадах на агульнасаюзным узроўні прадстаўнікі беларускай і ўкраінскай культур аб’ядноўваліся і супрацьпастаўлялі сябе гегемоніі расійскіх культурных арганізацый і асобных дзеячаў, абараняючы свае нацыянальныя культурныя інтарэсы, то ўжо з пачатку 1930-х гадоў у выніку партыйных пастаноў і рэалізацыі агульнаабавязковай канцэпцыі сацыялістычнага рэалізму (а найперш з-за палітычных рэпрэсій) культурныя адносіны беларускага і ўкраінскага народаў фармалізуюцца і паступова страчваюць нацыянальную спецыфіку.

Эвалюцыя форм савецкіх беларуска-ўкраінскіх культурных сувязяў у межах ідэалагемы “дружба народаў” выразна дэманструе, чаму спробы стварыць нацыянальную па форме і пралетарскую па змесце культуру для двух народаў былі неажыццявімымі, а

таксама нежыццёвасць матрыцы культурных адносін, якая была навязана зверху і не мела пад сабой нацыянальнай глебы.